

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/1>

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАПЕРЕЧЕННЯ

MODERN UNDERSTANDING OF LEGAL IDEOLOGY THROUGH THE PRISM OF PERCEPTION AND DENIAL

Андрушакевич Ю.В., к.ю.н.,

старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті висвітлено соціально-правові перспективи дослідження сучасного розуміння правової ідеології та існуючі дискусії щодо існування юридичної категорії «правова ідеологія», які умовно досліджено автором крізь призму «сприйняття» та «заперечення». В основі зазначеного умовного поділу міститься визначення сучасного британського політолога Джонатана Лідера Мейнарда, який доводив, що всі існуючі дослідження щодо правової ідеології є фрагментарними, а не продуктивно-інтегрованими [1, с. 300].

За результатами дослідження означеної наукової проблеми сформульовано сучасне сприйняття феномену правової ідеології, що ґрунтується на загальному розумінні ідеології, запропонованому К. Марксом, який сприймав ідеологію як відмінний від науки феномен, та на визначенні ідеології К. Манхеймом як результату мислення певних груп людей [2, с. 165].

Виокремлено існуюче розуміння правової ідеології, що ґрунтується на положеннях класиків теорії права та теорії ідеології, які акцентують увагу на тому, що ядро змісту конкретної системи правових ідей утворюють інтереси певної групи людей, котрі зазвичай є результатом протистояння різних соціальних суб'єктів, та обґрунтовано його неактуальність. Автором доведено, що традиційні погляди на правову ідеологію змінюються, піддаються конвергенції, і з'являються її нові модифікації, до яких і належить правова ідеологія XXI ст., сучасне сприйняття якої містить діаметрально протилежні погляди та дискусії.

У статті приділено увагу інституційному впливу правової ідеології на судову владу та питанням функцій, що пов'язані з перебудовою судової влади як важливої ланки влади. Висвітлено нові парадигми для розуміння правового ідеологічного дискурсу та судової практики, які пов'язані з особливістю полярності розуміння правової ідеології, що застосовано і до судової влади.

Резюмовано, що заперечення правової ідеології у сучасному політико-правовому житті базується на історичному неприйнятті та антагонізмі означеної наукової проблеми, а прийняття – на доведеності науковцями неможливості правового ідеологічного вакууму, оскільки остання відіграє вирішальну роль у сучасних суспільно-політичних умовах.

Ключові слова: ідеологія, право, правова ідеологія, юридичне суспільство, ідеологія держави.

The article highlights the socio-legal perspectives of the study of modern understanding of legal ideology and the existing discussions on the existence of the legal category «legal ideology», which are conditionally explored by the author through the prism of «perception» and «denial». At the heart of this conditional division is the definition of the modern British political scientist Jonathan Leader Maynard, who argued that all existing research on legal ideology is fragmentary, not productively integrated [1, p. 300].

According to the results of the study of this scientific problem, the modern perception of the phenomenon of legal ideology is formulated, based on the general understanding of ideology proposed by Marx, who perceived ideology as a different phenomenon from science and certain ideologies of K. Mannheim as a result of thinking certain groups [2, p. 165].

The existing understanding of legal ideology is based on the provisions of the classics of legal theory and ideological theory, which emphasize that the core content of a particular system of legal ideas is the interests of a certain group of people, which are usually the result of confrontation of different social actors. The author proves that traditional views on legal ideology are changing, converging, and new modifications appear, which include the legal ideology of the XXI century, the modern perception of which contains diametrically opposed views and discussions.

The article pays attention to the institutional influence of legal ideology on the judiciary and the issues of functions related to the restructuring of the judiciary as an important part of power. New paradigms for understanding the law of ideological discourse and judicial practice are highlighted, which are related to the peculiarity of the polarity of understanding of legal ideology, which is also applied to the judiciary.

It is summarized that the denial of legal ideology in modern political and legal life is based on the historical rejection and antagonism of this scientific problem, and acceptance - on proving by scientists the impossibility of the right of ideological vacuum, as the latter plays a crucial role in modern socio-political conditions.

Key words: ideology, law, legal ideologies, legal society, ideology of the state.

Постановка проблеми. Для України, яка отримала незалежність у 1991 р. та зробила значний крок до демократичної правової системи, пошук суті та змісту правової ідеології є непростим. Проблема полягає передусім у тому, що різні конкуруючі ідеології знайшли свій шлях у юридичних текстах та політичному дискурсі ХХ ст. Це викликало не лише плутанину серед науковців, а й серед практикуючих юристів, суддів та самих законодавців. Науковці, які досліджують ідеологічні проблеми у сфері правових та соціальних наук, знаходяться в меншості і ще менша кількість із них критично досліджує ідеологію як загальне поняття та правову ідеологію як самостійну конкретно-правову категорію.

Дискурс означеної наукової проблеми висвітлений у працях українських учених В.І. Воловика, Ю.Ю. Калиновського, М.Д. Кляшторного, М.П. Недюхи, П.М. Рабіновича та зарубіжних учених М. Фридена, Р. Козелека, К. Скинера, Д.Л. Мейнарда, які поєднують внутрішні та зовнішні аспекти правової ідеології крізь призму її сприйняття та заперечення у сучасному політико-правовому світі.

Метою статті є з'ясування сприйняття правової ідеології у сучасному суспільстві через існування цієї наукової категорії та її заперечення. Означена мета конкретизується шляхом виокремлення та характеристики двох протилежних позицій – заперечення та сприйняття правової

ідеології як самостійного феномену у сучасному суспільстві та науці.

Виклад основного матеріалу. Усю полярність існуючих спрямувань можливо поділити на дві абсолютно протилежні точки зору: заперечення та сприйняття.

Умовне заперечення існування правової ідеології у сучасному суспільстві містить такі обґрунтування: 1) розуміння ідеологічного підґрунтя права як явища, що є добром або злом; 2) сприйняття закону як інструмента ідеології; 3) відсутність у державі чітко визначеної правової ідеології і поєднання її з державною ідеологією; 4) акцентування уваги суспільства на можливій ідеологічній ідеї, що стоїть за «нейтральним текстом» закону.

У запереченні існування правової ідеології міститься особливий історичний контекст, який, імовірно, має місце в усіх пострадянських країнах. Як зазначає Майя Куле, марксистки спалювали загальний термін «ідеологія», і підсвідомо це відчуття залишається й у сучасній правосвідомості [3, с. 16]. М. Фріден пояснює, що відсутність сприйняття будь-якої ідеології містить досвід тоталітаризму, де передача тоталітаризму прирівнюється до проходження ідеології, у тому числі й ідеології права [4, с. 259].

На сучасне законодавство будь-якої країни впливають різні протилежні ідеї, цілі та ідеології не меншою мірою, ніж у будь-який інший історичний період. Із кінця XX ст. і донині у багатьох країнах Східної Європи використання таких термінів, як «верховенство права», «демократія», «свобода» та «рівність», різко змінило їх сутність та значення. Виникла необхідність розробити нове розуміння правової ідеології. С. Жижек називає їх «плаваючими означеннями», що в сучасному ідеологічному полі розміщені в необхідному порядку навколо певних «вузлових точок» [5, с. 141]. М. Курчіван звертає увагу на те, що змінювати правові акти набагато простіше, ніж змінити правову свідомість громадян та правову ідеологію суспільства [6, с. 29].

Отже, заперечення існування правової ідеології базується на тому факті, що ввести поняття «ідеологія» для «юридичного суспільства» є складним завданням. Перш за все тому, що практикуючі юристи вважають себе цілком відмінними від політиків і часто мають бачення ідеологічно нейтральних правових ідеалів, таких як «загальні принципи права» та «демократична держава» як наріжні камені правосуддя.

Вітчизняні погляди на несприйняття правової ідеології або її заперечення базуються на тому, що сучасне законодавство заперечує встановлення, дотримання правової ідеології, осмислення з її допомогою процесів навколишньої суспільно-правової дійсності, закріплюючи в частині другій статті 15 Конституції України конституційну заборону підтримуваної державою єдиної ідеології. У сучасній правовій науці можна зустріти твердження, що Конституція України заперечує будь-яку ідеологію, підноситься над ідеологією і будь-який зв'язок Конституції з ідеологією властивий лише тоталітарному режиму [7, с. 2]. Так, частина 2 статті 15 Конституції України містить норму, якою встановлено заборону на ідеологію як державну й обов'язкову, а суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [7, с. 2]. Формально-юридичний метод тлумачення цієї норми зумовлює полярність можливих сенсових спрямувань, що визначають неоднозначне ставлення як до загального поняття «ідеологія держави», так і конкретного «права ідеологія».

Таким чином, фокус дискусії з приводу заперечення сприйняття правової ідеології як цінності сучасного суспільства міститься на історичному сприйнятті поняття ідеології крізь призму комунізму, фашизму, іншого тоталітарного режиму, на забороні існування правової ідеології, що суперечить нормам Конституції та сприйняття закону як уміщення правової цінності та базису

формування правової ідеології, як політичного інструмента владно-політичних структур.

Інша точка зору є діаметрально протилежною, у її основі міститься твердження про безумовне існування правової ідеології у будь-якій сучасній державі. Так, обґрунтовуючи цю точку зору, А.Ф. Байков доводить, що будь-яка Конституція є основою правової ідеології та політико-правовим законом. А політика поза ідеологією – безглузда [8, с. 28].

Прихильники цієї точки зору (Р.В. Енгібарян, А.І. Овчінніков, Ю.В. Тадевосян) доводять, що відмова від «надідеологізації», «надкласовості» ідеології XX ст., або так званої «радянської ідеології» та радянських конституцій, не повинна призводити до заперечення будь-якого зв'язку конституції з ідеологією у сучасному демократичному суспільстві і державі [9, с. 21]. А.І. Овчінніков критикує позицію, відповідно до якої справжнє правове мислення повинно бути деідеологізоване, зазначаючи, що така позиція вже сама є ідеологічною [9, с. 23].

На противагу вченим, які доводять, що правова ідеологія є суперечливою конституційною нормою, науковці – прихильники існування правової ідеології як цінності сучасного суспільства (В.П. Сальніков, С.В. Степашин, Н.І. Хабібуліна, Д.Ю. Циганкова) стверджують, що здійснювана існуюча в державі «правоідеологічна» діяльність не суперечить статті 15 Конституції України. Правова ідеологія не витісняє з духовної сфери інші цінності і не намагається насильно розповсюджувати одностайності та й не підміняє всю різнобарвність існуючих і можливих ціннісних систем та оціночних суджень. Правова ідеологія існує саме як одна з чималої кількості існуючих та можливих у суспільстві ідеологій, які не насаджувані державою насильно, а об'єктивно існують над усією багатоманітністю приватних, групових ціннісних систем уже в силу власного інтеграційного характеру [10, с. 38]. Д.Ю. Циганкова доводить, що існування правової ідеології є необхідним у зв'язку з тим, що ідеологічний вакуум є неможливим, оскільки кожен індивід, група індивідів, кожне суспільство, нація, народ, будь-яка спільність людей відчувають потребу керуватися у своїй суспільно-правовій діяльності та вчиняти власну правоздатність певною системою правових цінностей, ідей, принципів, ідеалів [11, с. 43].

Д.Ю. Циганкова наголошує, що в контексті існування правової ідеології необхідно розмежувати її від ідеології, на яку, власне, і позначена конституційна заборона. Вчена обґрунтовує правомірність існування правової ідеології та розуміє вказану категорію як невід'ємну ознаку будь-якої держави, як одну з ознак, що загально визнані у теорії права і держави, такі як державний суверенітет, територія, право та ін. А оскільки відсутність будь-якої із цих ознак виключає існування держави або сприяє її послабленню, то саме правова ідеологія сприяє легітимності влади, її самовиправданню та формуванню необхідної правової свідомості, у зв'язку з чим науковець доводить, що правова ідеологія багато у чому є передумовою й умовою виникнення, існування та узаконення влади [11, с. 51]. На думку вченої, усі підходи до розуміння останньої можливо систематизувати за такими критеріями:

а) внутрішній аспект розуміння – світогляд. На думку низки вчених, правова ідеологія є світоглядом, системою поглядів та ідей, які панують у політико-правовому організованому суспільстві;

б) зовнішній аспект розуміння – форма державної ідеології, відображена у праві і реалізується за допомогою права. Означений аспект розуміння правової ідеології розглядає останню як зовнішній прояв та актуалізацію державних ідей, що являє собою одну з форм державної ідеології, де право виступає засобом і об'єктом актуалізації державних ідей, а державна ідеологія знаходить своє вираження в праві та впливає на формування правової ідеології.

Схожу думку обстоює представник європейської науки та суддя Європейського суду Егілс Левітс, який вважає, що правова ідеологія може зміцнити основні цінності держави та бути інструментом державної ідеології. А серед акцентів сучасного законодавця має бути правова ідеологія як ядро державної ідеології, в основі якої обов'язково повинні вміщуватися соціально-правова відповідальність, права людини, християнські цінності. Егілс Левітс розглядає Конституцію як своєрідну ностальгію за сильною ідеологічною підтримкою правових цінностей. Але, як указує Е. Левітс, правові норми не можуть бути єдиними картками у грі ідеології [12, с. 23].

Д.Ю. Циганкова обгрунтовує думку про те, що правова ідеологія орієнтована багато в чому на ідею безпеки, яка є доволіною від аналогічної потреби індивіда. Оскільки за сучасних умов розвитку соціуму необхідність бути захищеним набуває великого значення, зважаючи на різноманітність загроз, учена доводить, що сучасна безпека визначається багато у чому інформаційним складником. Інформаційна сфера відіграє настільки системоутворюючу роль, що без її стабільності важко говорити про стабільність існування суспільства і функціонування держави. Орієнтування правової ідеології на задоволення цієї потреби, як доводить дослідниця, здатне стати ідейною основою для визначення домінуючої ролі держави у процесі закріплення загальної системи цінностей з огляду на те, що саме держава за своєю природою спрямована на збереження існуючого порядку і підтримання суспільної стабільності, яка безпосередньо пов'язана з ідеєю безпеки [11, с. 61].

Таким чином, сучасне сприйняття вітчизняної правової ідеології крізь призму її існування (сприйняття) дає змогу зробити висновок, що правова ідеологія, яка розуміється на вищевикладених підставах, що формується на громадському рівні, і як форма державної ідеології є найбільш універсальною ідеологією сучасного вітчизняного суспільства. Сама правова ідеологія сприймається сучасністю як комплекс основних ідей, що залежать від реалізації державою інформаційної функції.

Дещо відмінним є погляд сучасної європейської науки, яка містить інші аспекти розуміння існування правової ідеології, серед яких можливо виокремити два підходи:

концептуальний підхід, прихильники якого (М. Фриден, Р. Козелек, К. Скінер, Дж.Л. Мейнард) розглядають правову ідеологію як систему ідей, а їх аналіз – як невід'ємно цінне дослідження політико-правового мислення або як пояснювальний метод розуміння політико-правової поведінки [13, с. 13];

дискурсивний підхід до правової ідеології, основними об'єктами дослідження якої є комунікативні практики, за допомогою котрих правова ідеологія формується, передається та стає зрозумілою [14, с. 21]

М. Хант стверджує, що правова ідеологія простежується у тісному взаємозв'язку з правовим регулюванням. Зосереджуючись на обговоренні переваг критичних юридичних досліджень замість класичної соціології права або нормативного аналізу, вчений виокремлює три рівні в аналізі ідеологічного характеру права: а) ідеологічний зміст конкретних правових норм; б) ідейний зміст принципів; в) ідеологічний зміст форми закону [15, с. 123].

Даш Сульман зробив висновок, що значення правової ідеології полягає в її артикуляції разом з іншими неправовими ідеологічними основами легітимності права, метою яких є створення нового суспільства. Учений назвав цей процес «законною вакцинацією», який включає би всі види правової, напівлегальної та політичної ідеологій для здійснення всебічних змін у суспільстві та державі. Серед таких змін науковець визначає:

а) прийняття законів із сильною символічною силою, так званих «символічних законів». Символічними законами дослідник визначає юридично сформульовані політичні програми, плани та вимоги зацікавлених груп, що у подальшому

полегшує переконання у тому, що закон захищає ці бачення та плани і що ідея держави підлягає верховенству закону та реалізується на практиці. Символічні закони, вважає учений, створюють ілюзію обов'язкової сутності формальної юридичної дії закону. Символічний ефект часто характеризується змінами у ставленні людей. Сьогодні вивчення символічних наслідків правових положень набуває все більшого значення в демократичних країнах, що ставить питання про роль «ідеологічної освіти» не лише в авторитарних режимах, а й у країнах, де приймаються свобода слова та лібералізм. За останнє десятиліття, на думку вченого, Європейський Союз доклав значних зусиль, щоб докорінно змінити традиційні форми ідентичності та створити нове суспільство відкритого типу, яке не має перешкод щодо етнічної приналежності, раси, сімейного статусу тощо;

б) змінення концепцій недискримінації та інтеграції у правові норми, оскільки різним маркерам соціальної диференціації (стать, раса тощо) надається непомірна вага в нормативних текстах законів;

в) реалізацію програм планування політики з чіткими державними (або європейськими) бюджетними ресурсами для підтримки конкретних політичних чи суспільно-правових змін [16, с. 61–78].

Аналіз А. Ханта може запропонувати нові парадигми для розуміння правового ідеологічного дискурсу та судової практики, оскільки характерну особливість визначеної полярності розуміння правової ідеології застосовано і до судової влади. Останні чотири десятиліття стали періодом радикальних змін для судової влади майже всіх країн, засвідчивши, серед іншого, створення нової дії судового перегляду, можливості суддями отримання повноважень переглядати закони на предмет сумісності з правами людини, фундаментальні зміни цивільного судочинства та фінансування судових процесів, у деяких країнах (наприклад, Великобританії) визначений новий процес призначення суддів та створення нового Верховного суду. Однак у жодній із цих реформ не приділено уваги потенційному інституційному впливу правової ідеології на судову владу або питанням функцій, що пов'язані з перебудовою важливої ланки влади, а саме: чи вплинуть зміни на завантаження справ та процеси призначення суддів, переважно визнання прав людини під час розгляду справ та на визнання ролі та способів сприйняття судової влади крізь призму правової ідеології. Правова ідеологія містить розуміння повноважень та процедури, навіть розуміння питань регулювання фінансування, впливає на взаємозв'язок між судовою владою та іншими гілками влади. Нехтування інституційними питаннями правової ідеології в судовій реформі є яскравим контрастом для реформи інших інститутів держави, де питання структури та форми отримують постійну увагу сучасності. У зазначених питаннях і полягає головний проблемний момент у розумінні сучасної правової ідеології крізь призму судової влади.

Дж.Л. Мейнард, здійснюючи аналіз законодавчого процесу сучасності з ідеологічного погляду, доводить його складність із двох причин. По-перше, через відсутність консенсусу з політичного погляду (слабка ідеологічна самоідентифікація політичних партій, відсутні якісні дослідження в політичній науці) термін «правова ідеологія» залишається лише теоретичним терміном в університетах, тому ставить під сумнів контекст та послідовність практичного законодавства як предмета всебічного дослідження. По-друге, законодавчий процес не координується з широким поглядом, що є загальною проблемою в усіх європейських країнах («перерегулювання»), що призводить до суперечностей, колізій та неефективності законів, оскільки їхні остаточні версії важко узгодити з існуючими суспільно-політичними програмами та потребами, які створюють концептуальний конфлікт з чинним законодавством [17, с. 156].

К. Сміт указує, що судді систематично різняться у своїх поглядах на закон і що їхні судження певною мірою відо-

бражають властиві їм погляди. Спеціалізовані науково-практичні видання заповнюються статтями, що аналізують юриспруденцію окремими суддями протягом своєї кар'єри [18, с. 165] або довго обговорюють, як провідні судді відрізняються своїми підходами до важливих правових питань – від закону про неплатоспроможність до межі між приватним та публічним правом [18, с. 166]. Самі ж судді визнають такі відмінності та їхній вплив на спільні справи, обґрунтовуючи колізійність норми права відсутністю чіткого визначення ідеологічної правосвідомості. Роберт А. Дахл стверджує, що у судових інстанціях містяться ідеологічно-правові відмінності між судами, які впливають на результат справ та напрям, в якому розвивається безпосередньо закон [19, с. 265].

У наукових джерелах існує думка, що правова ідеологія як самостійний феномен сучасного суспільства, особливо її прояв у судовій сфері, є несумісною з політико-державною ідеологією, якщо розглядати її втілення з погляду політичної ідеології.

Правова ідеологія сучасності, на думку Ричарда Ходдер-Вільямса, розуміє судову владу як відокремлену та незалежну від політичних інституцій та рухів, існуючих у державі. Основним твердженням науковця є те, що правова ідеологія як правова підсвідомість має забезпечити незалежність судової влади у сучасному «орієнтованому на політику» суспільстві [20, с. 87].

Трейсі І. Джорж та Лі Епстен указують, що судді у сучасному суспільстві поводяться як односторонці, які шукають правову політику та ідеологію, вирішують справи з метою просування власної бажаної ідеологічної позиції, яку розглядають як «засновану на ліберальній/консервативній осі» [21, с. 323].

Правова ідеологія надає судовій владі певного ступеню самостійності від соціального тиску (у тому, що претензії

кожного учасника розглядаються не самі по собі, а через редуцціоністський об'єктив ідеології права), а також політичний тиск (у тих положеннях, які представлені в концептуальній основі правової ідеології, немає точної відповідності конкретним політичним позиціям). Водночас, оскільки правова ідеологія – це побудова концепцій, заснованих на повсякденному досвіді та через випадки, що відображають повсякденні конфлікти, його розвиток залишається вбудованим у більш широкі соціальні потреби та перспективи. Хоча така судова влада не є політичною в політичному сенсі, вона залишається політичною в певному сенсі в тому, що «авторитетно розподіляє цінності», а також у системі державної системи, оскільки її рішення мають наслідки для інших частин політико-правової системи.

Висновки. У зв'язку з вищевикладеним ми можемо бачити сучасне сприйняття правової ідеології крізь історичне неприйняття та антагонізм означеної наукової проблеми й абсолютно протилежну аргументовану думку про неможливість існування вакууму ідеології, а тим більше правової, що відіграє вирішальну роль у сучасних суспільно-політичних умовах.

Заперечення правової ідеології базується на принциповій недостатності чітких і незаперечних підтверджень наявності ідеологічних внесків у багатьох сферах права, які, як правило, вчені-правознавці вважають недоліками. А як вже було зазначено, історичний контекст поняття «ідеологія» є бар'єром для сучасного розуміння цього поняття, тому викликає труднощі визначення і ідеологічних концепцій права у сучасному суспільстві. У результаті заперечення правової ідеології сучасності, або так званого «нейтралітету до правової ідеології», такі поняття, як «верховенство права», «справедливість», є недотриманими, у результаті чого зміст певних політичних рішень може бути віднесений у межі закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Maynard J.L. A Map of the Field of Ideological Analysis. *Journal of Political Ideologies*. 2013. Vol. 18. № 3. P. 299–327.
2. Мангайм К. Ідеологія та утопія. Київ : Дух і літера, 2008. 370 с.
3. Antonevičs M.. Ideoloģija kā ideju kopums Saruna ar Maiju Kūli [Ideology as a Totality of Ideas]. 2012. URL: <https://www.la.lv/ideologija-ka-ideju-kopums%E2%80%A9-saruna-ar-maiju-kuli> (дата звернення: 10.08.2021).
4. Freeden M. Confronting the chimera of a 'post-ideological age'. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2005. Vol. 8. № 2. P. 247–262.
5. Žižek S. The sublime object of ideology. London, United Kingdom : Verso Books, 2009. 272 p.
6. Kurkchyan M. Perceptions of Law and Social Order: A Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. *Wisconsin International Law Journal*. 2001. Vol. 29. P. 366–392.
7. Конституція України станом на 16 лютого 2021 року. Остання редакція. Київ : Алерта, 2021. 80 с.
8. Байков А.Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Уральская гос. юр. акад. Екатеринбург, 2006. 176 с.
9. Овчинников А.И. Идеология российской государственности в контексте модернизации: базовые ценности и приоритеты. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2012. № 1. С. 20–24.
10. Сальников В.П., Степашин С.В., Хабибуллина Н.И. Государственная идеология и язык закона. Санкт-Петербург : Фонд «Университет», 2001. 208 с.
11. Цыганкова Д.Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Акад. управ. МВД России. Москва, 2012. 182 с.
12. Kalpiņa R. Pagātnes pārvarēšana. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2015. Vol. 5. № 1. P. 68–70.
13. Maynard J.L., Mildenberger M. Convergence and Divergence in the Study of Ideology: A Critical Review. *British Journal of Political Science*. 2018. Vol. 48. № 2. P. 563–589.
14. Lillian D.L. Canadian Neo-Conservative Discourse: a Critical Discourse Analysis Toronto, Ontario. 2001. 251 p.
15. Hunt M.H. Ideology and U.S. Foreign Policy. New Haven : Yale University Press, 1987. 237 p.
16. Šulman D. Ideology, Nationalism and Law : Legal Tools for an Ideological Machinery in Latvia. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2015. Vol. 5. № 1. P. 61–78. DOI: <https://doi.org/10.1515/wrlae-2015-0023>.
17. Maynard J.L. A map of the field of ideological analysis. *Journal of Political Ideologies*. 2013. Vol. 18. № 3. P. 299–327.
18. Smith K. Biology, Ideology, and Epistemology: How Do We Know Political Attitudes Are Inherited and Why Should We Care? *American Journal of Political Science*. 2011. Vol. 56. № 1. P. 17–33.
19. A Dahl R. Decision-Making in a Democracy: The Supreme Court as a National Policy-Maker. *Journal of Public Law*. 1957. Vol. 6. P. 279.
20. Hodder-Williams R. Six Notions of 'Political' and the United States Supreme Court. *British Journal of Political Science*. 1992. Vol. 22. № 1. P. 1–20.
21. Tracey E. George, Lee Epstein On the Nature of Supreme Court Decision Making. *The American Political Science Review*. 1992. Vol. 86. № 1. P. 323–325.